

УДК 378.017.942

## СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ ЯК ЗАСІБ ГУМАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*А. В. Фокишеч,**Мелітопольський державний педагогічний університет (м. Мелітополь)*

Постановка проблеми. Високим гуманістичним змістом соціального розвитку стають відносини до людини як найбільшої цінності буття. Людина, як критерій оцінки соціального процесу, являє собою гуманістичний ідеал перетворень, які відбуваються в країні. Тому гуманізація освіти розглядається як важливий соціально-педагогічний принцип, відображаючи сучасні суспільні тенденції побудови системи освіти. Орієнтуючись на процеси гуманізації навчання, на цілісне формування особи, що вчиться, визнання її цінності і необхідності для сучасного суспільства, ми, перш за все, повинні пам'ятати, що вона формується особою вчителя, педагога.

Сучасне суспільство вимагає від випускника – педагога вищого закладу освіти не тільки професійних знань, умінь і навичок, які виступають лише інструментами, але й в першу чергу наявність особистісних, моральних якостей професіонала, його спроможність до саморозвитку, самовдосконалення, творчого розв'язання психолого-педагогічних, соціальних ситуацій, ефективного та успішного суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом й здатність адаптуватися до нових умов суспільного життя.

Саме тому система вищої педагогічної освіти посідає особливе місце, оскільки педагог, вчитель, вихователь є джерелом творчості в освіті, взірцем творчого ставлення до навколишнього для своїх учнів і вихованців. Утім студент, на жаль, як майбутній педагог, не дуже часто розглядається як творча особистість, як цілісний суб'єкт навчальної діяльності, що прагне не просто до оволодіння певною професією, але й до реалізації своїх сутнісних сил, потенційних можливостей. Доцільно підкреслити, що розуміння природи творчої активності особистості спеціаліста потребує з'ясування особливостей навчального середовища, де саме усвідомлюється ця діяльність і як саме відбувається суб'єкт-суб'єктне управління, та хто в цій системі з учасників педагогічного процесу є суб'єктом, а хто об'єктом. Гуманізація педагогічної освіти передбачає, насамперед, суб'єктний розвиток і саморозвиток особистості вчителя, готового на професійному рівні брати участь у навчально-виховному процесі, реалізовувати на практиці сучасні педагогічні технології, здійснювати процеси творчості у всіх сферах своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Витоки гуманізації освіти пов'язані з ідеями видатних педагогів ХХ століття – Дж. Дьюї, А. Макаренка, А. Маслоу, М. Монтессорі, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Р. Штейнера. Нині у цьому напрямку плідно працюють українські вчені І. Бех, А. Бойко, А. Капська, В. Лозова, російська наука у даному контексті представлена іменами Ш. Амонашвілі, О. Бондаревської, О. Газман, Л. Маленкової, Н. Щуркової.

Розглянемо докладніше точки зору авторів, роботи яких виконані щодо трактування сутності суб'єкт-суб'єктного управління сучасним педагогічним процесом. Узагальнюючи праці, в яких розкрито ці питання, можна виділити кілька напрямів наукових досліджень: розкриття сутності управління як особливого виду соціального управління (С. Архангельський, В. Андрущенко, Ю. Васильєва, В. Гуменюк, А. Маркова, І. Підласий, І. Прердборська, В. Сластьонін, Н. Хмель, Г. Шевченко, В. Якунін та ін.); вивчення основних проблем формування особистості вчителя як суб'єкта діяльності, цілісності його професійно-педагогічної підготовки (В. Бондар, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Кузьміна, С. Максименко, О. Пехота, В. Семиченко, С. Сисоєва, Р. Хмелюк та ін.); висвітлення окремих аспектів у галузі управління освітніми системами (Є. Березняк, А. Бойко, Л. Орбан-Лембрик, Ю. Конаржевський, М. Кондаков, Є. Костяшин, В. Кремена, В. Кричевський, В. Крижко, В. Кушнір, О. Сухомлинська та ін.); розроблення понятійного апарату школознавства як самостійної галузі педагогічної науки, а саме опрацювання проблем пов'язаних з методами управління освітою (О. Мармаза, М. Поташник, В. Пікельна, П. Худоминський та ін.).

У сучасних умовах, на думку І. Підласого, з яким ми погоджуємося, «... основною функцією педагога є управління процесами навчання, виховання, розвитку і формування особистості вихованця. Не вчити, а направляти учіння, не виховувати, а керувати процесами виховання покликаний вчитель» [6, с. 232]. Це означає, на нашу думку, що саме суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом постає недостатньо дослідженим як феномен освіти, яка має створити позитивні відносини та сприятиме творчому розвитку особистості як вчителя, так і учня і є засобом формування гуманізації вищої освіти.

Формування цілей статті. Мета даної статті є визначення сутності й окреслення структури суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом як засіб формування гуманізації вищої освіти, а також актуалізація необхідних шляхів підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх вчителів до суб'єкт-суб'єктного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній гуманістиці доведено, що проблема гуманізації освіти в Україні є ключовою і не може бути вирішена поза контекстом суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин та управління педагогічним процесом. У ході наукового дослідження ми розглядаємо ретроспективу тлумачення понять: «гуманізм», «гуманізація освіти», «управління», «соціальне управління», «суб'єкт», «суб'єкт-суб'єктне управління».

Гуманістичні відносини безпосередньо пов'язані з рівнем управління суб'єктів педагогічного процесу, адже глибина їх гуманності обумовлюється здатністю до культурної взаємодії, продуктивного діалогу, співтворчості на основі спільних цінностей. За таких умов з'являється сприятливе середовище для розвитку майбутнього педагога справді культурною і освіченою особистістю, що і є інтегрованим показником якості освіти.

Термін «гуманізм» (лат. *humanus* – людський) означає «ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей» [7, с. 589].

В Енциклопедії освіти поняття «гуманізація освіти» трактується як один із нових соціально-педагогічних принципів, який відображає спрямованість розвитку освіти на гуманні стосунки в суспільстві як загальнолюдську цінність. Визначальним у тлумаченні суті гуманізації освіти має бути філософський принцип гуманізму. Гуманізм – це змінювана з історією розвитку суспільства система поглядів, яка визначає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – нормою стосунків між людьми. Відповідно до цього гуманізацію освіти в широкому значенні слід розуміти як її переорієнтацію на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне максимально реалізувати свої можливості (самоактуалізування), яка відкрита для сприймання нового досвіду, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях. Одночасно гуманізація педагогічного процесу вищої школи означає створення найсприятливіших умов для усвідомлення й реалізації особистістю своїх потреб та інтересів. Гуманізація освіти – це процес і результат пріоритетного розвитку загальної культури і самоствердження особистості, формування особистісної зрілості суб'єктів педагогічного процесу [3, с. 157].

Отже, ми погоджуємося з В. Кременем, що «основне завдання гуманізації освіти і гуманізації вищої школи має розв'язуватися передусім через створення відповідного середовища в навчальному закладі, «олюднення» атмосфери педагогічного процесу. Навчальний процес має будуватися так, щоб учень чи студент відкривав і усвідомлював, наскільки важливі для нього ці знання і на цій основі засвоював зміст навчального предмета. Реалізація завдань гуманізації освіти передбачає таку організацію навчально-виховного процесу, за якою головною фігурою на занятті є не викладач, який передає знання, а учень чи студент, що має бути зацікавлений набути цих знань» [3, с. 158].

Оскільки в сучасних умовах позачергово є необхідність підготовки компетентних педагогічних фахівців, здатних до ефективної управлінської діяльності, то вищий навчальний заклад повинен забезпечувати формування творчої особистості педагога, як оптимальної передумови розвитку його управлінської культури, як суб'єкта виховання та навчання, формування в нього основних видів компетентностей щодо суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом.

Особливо цінною, ми вважаємо, є думка доктора, професора І. Аносова, що освітнє середовище повинно містити такі складові:

Суб'єктна позиція у навчальній діяльності: навчання – моя особиста справа. Стати суб'єктом можна, якщо навчання розгортається як власна, цілеспрямована діяльність, регульована учнем.

Нова позиція вчителя у навчальному процесі, що стає суб'єкт-суб'єктним, оскільки в ньому пов'язані спільною діяльністю учень і вчитель. Ця діяльність передбачає професійну роботу вчителя і навчально-пізнавальну – учня.

Суб'єктна позиція не обмежується уроками (виховна робота в школі й поза школою).

Вчитель – також суб'єкт власної діяльності.

Освітнє середовище підтримує суб'єктну позицію.

Отже, використання суб'єкт-суб'єктних відносин надає навчальному процесу особистісної форми. Розвиток особистості ми розглядаємо як основну мету навчально-виховного процесу, а навчання і виховання – як засоби її досягнення, яке буде найвірогіднішим, якщо студент виступатиме рівноправним учасником навчально-виховного процесу [1, с. 185].

Спрямування розвитку освіти відбувається за допомогою такої форми діяльності, як управління. Поняття «управління» багатогранне, ємнісне і певній мірі універсальне. Воно охоплює біологічні процеси, соціальне життя, механізми тощо. У філософському енциклопедичному словнику управління визначається як «елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їх програми та мети». Багато філософів-дослідників управління освітою відносять до соціального управління. Під соціальним управлінням розуміють «вплив на суспільство з метою його впорядкування, збереження якостей, специфіки, вдосконалення і розвитку. Це необхідна властивість будь-якого суспільства і витікає з його системної природи, суспільного характеру праці, необхідності спілкування людей у процесі праці та життя, обміну продуктами їх матеріальної та духовної діяльності» [9, с. 605].

Соціальне управління регулює економічну, соціально-політичну та духовну сфери життя суспільства. Управління освітою, зокрема, відповідає за духовну сферу. Отже, управління освітою можна визначити як цілеспрямований вплив суб'єктів управління різних рівнів (державного, регіонального, місцевого) на всі ланки освіти з метою створення умов для гармонійного розвитку та самореалізації особистості, життєдіяльності якої забезпечує збереження і подальший розвиток соціального організму та культури суспільства.

А от В. Гуменюк стверджує, що «управління – вид діяльності в умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, який забезпечує цілеспрямований вплив на керовану систему для збереження і впорядкування її в межах заданих параметрів на основі закономірностей її розвитку та дії механізмів самоуправління» [8, с. 192].

Відповідно, процес будь-якого управління, в тому числі управління педагогічним процесом включає в себе такі елементи: суб'єкт і об'єкт управління; прямі й опосередковані зв'язки між ними. Найголовніше, на нашу думку, у сфері педагогічного процесу – це суб'єкт-суб'єктні взаємини. При цьому слід зазначити, що суб'єкт і об'єкт управління, а також ті відносини та зв'язки, що між ними виникають, створюють динамічну систему, яка складається з двох основних частин – управляючої та підпорядкованої (тієї, якою управляють).

Великий український педагог В. Кушнір розглядає об'єктивність і суб'єктивність педагогічного процесу через учасників, які перебувають в положенні об'єкта або суб'єкта і уточнює, що «в реальному педагогічному процесі його учасниками не можуть бути чистими об'єктами чи суб'єктами, у чомусь учні та вчителі – об'єкти, а в чомусь – суб'єкти» [4, с. 14].

Так, зокрема М. Гаврилов зазначає, «... взаємодії, що можуть відтворювати педагогічний процес, можна звести до трьох систем координат: 1) «суб'єктно-об'єктної», коли викладач наділяється вольовою активністю, а студенти постають як пасивне начало; 2) «суб'єктно-суб'єктної», коли викладач вступає в соціально опосередковані відносини зі студентами, кожний з яких дотримується визначених правил гри; 3) «суб'єкт-об'єктно-суб'єктної», коли студент стає суб'єктом, що рефлексує (пізнає самого себе)». 2. У першій системі координат ступінь свободи поширюється тільки на викладача, котру він знаходить за допомогою досягнення єдності волі та необхідності, і ніякі управлінські моделі не допоможуть, а от у другій системі координат ступінь свободи кожного визначається через синтез прав і обов'язків. Тільки в «суб'єктно-суб'єктних» відносинах право викладача виступає як обов'язок студента і навпаки. Але права ... «не можна оголосити, а обов'язки – задати ззовні. Можна тільки створити умови, коли права будуть знаходити, а обов'язки – узгоджувати» [2, с.18].

Суб'єктно зорієнтований педагогічний процес насамперед передбачає орієнтацію на людину, тобто в центрі педагогічного процесу повинні бути учні та вчитель, а все інше є умовами їх перебігу. Такої ж точки зору дотримувалася і В. Гуменюк, яка підкреслила, що «важливою світоглядною думкою щодо освіти та управління нею на сучасному етапі постає орієнтація на особистість» [8, с. 195].

Отже, концепція педагогічного процесу як суб'єктно-суб'єктної системи дає змогу вписати в неї гуманістичний і духовний аспекти розвитку педагогічного процесу. Гуманістична спрямованість педагогічного процесу – це спрямованість на особистість – учня чи вчителя, утвердження словом і працею найвищих духовних принципів, цінностей, моральних норм поведінки й стосунків; це ціннісні орієнтації на педагога, учня, засоби педагогічного впливу, спілкування, цілі, гармонійні стосунки.

Особливо цінним, на нашу думку, є дослідження філософа І. Предборської, яка наголошує, що «ототожнення суб'єкта і об'єкта зовсім не означає їх зрівнювання між собою. Це ототожнення відчувається в напрямку виявлення суб'єктності в об'єкті, тобто ототожнення суб'єкта з самим собою через заперечення об'єктності об'єкта. Таким чином суб'єкт пізнає об'єкт зникає як об'єкт», що й сприяє суб'єкт-суб'єктним відносинам [8, с. 25].

В. Кремінь в енциклопедії освіти дає таке тлумачення суб'єкт-суб'єктних відносин: «міжособистісна педагогічна взаємодія, що реалізує базову потребу дитини в залученні її до соціуму і культури суспільства на основі рівноправного партнерства з учителем, характеризує готовність суб'єктів виховання до взаєморозуміння і взаємоповаги в процесі спілкування і діяльності». А от А. Бойко визначає суб'єкт-суб'єктні відносини як «спеціально організована, гуманна, морально-естетична взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, що постійно розвивається, спрямована на досягнення мети виховання, соціально і психологічно зумовлена всією системою прийнятих у суспільстві національних і загальнолюдських цінностей». Отже, суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів є прогресивною світовою тенденцією [3, с. 883].

Гуманізація передбачає розширення простору уявлень про педагогічний процес, до сприймання учня, студента як активного суб'єкта і, відповідно, до суб'єктно-суб'єктного рівня управління, поступового переходу від цільової до ціннісної орієнтації педагогічного процесу. Чим ширшим є такий простір, що формується власне учителем, тим гуманнішим буде педагогічний процес. При цьому мета «навчити предмету стає частковою і формується саме з цих позицій, а засоби та шляхи її досягнення заломлюються через природні цінності людини». Як зазначають В. Афонін і К. Денисов, подальшим розширенням таких уявлень про педагогічний процес стає сприймання його як частини суспільних процесів, а за ним – бачення педагогічного процесу в космічній єдності природи та людини, як суспільно-природного процесу [9, с. 98].

Отже, суб'єкт-суб'єктне управління педагогічним процесом ми розглядаємо як цілеспрямовану взаємодію суб'єктів, покликану забезпечити підвищення ефективності освіти через її спрямованість на людину шляхом створення педагогічних умов для особистісного психосоціального зростання кожного суб'єкта – учасника навчально-виховного процесу.

## ВИСНОВКИ

Виходячи з вищезазначеного, ефективність освітнього процесу багато в чому залежить від дій педагога — суб'єкта педагогічного процесу, тобто вчителя, який безпосередньо й багатогранно впливає на кожний його компонент. А для цього педагог повинен зробити учня центральною постаттю цього процесу, його активним, свідомим, повноправним та самостійним учасником і сприяти формуванню в нього мотивації, навичок та вмінь самовдосконалення, озброїти його ефективною методикою, прищепити почуття суб'єктності в педагогічному процесі. Впоратися з цим дуже складним завданням може тільки справжній майстер своєї справи.

Отже, гуманізація освітнього процесу відбувається за рахунок орієнтації на розвиток і становлення відносин взаємної поваги між учнями та педагогами й мета суб'єкт-суб'єктного управління полягає у створенні оптимальних педагогічних умов для професіонального розвитку й становлення особистості

майбутнього вчителя – носія нового типу педагогічної діяльності, яка здійснює їх відповідно до стійкої ієрархічної системи гуманістичних особистісних цінностей. Реалізація суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом забезпечить фасилітацію, підтримку, захист особистості, розвиток людини в людині та розвиток у неї механізмів самореалізації, саморозвитку, рефлексії, самоосвіти та самовиховання, необхідних для становлення та ствердження особистості.

Формування готовності майбутнього вчителя до суб'єкт-суб'єктного управління педагогічним процесом можлива за умови методологічного спрямування його професійної підготовки до проектування суб'єкт-суб'єктних відносин, організаційно-управлінських основ педагогічного процесу, теоретичні положення яких потребують подальших наукових досліджень.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Аносов І. П. Педагогічна антропология: Навчальний посібник / І. П. Аносов. – К.: Твім інтер, 2005. – 264 с.
2. Гаврилов М. І. Суб'єктний зміст об'єкта педагогічного впливу в американській системі освіти // Американська філософія освіти очима українських дослідників. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 грудня 2005 р. – Полтава: ПОШПО, 2005. – 281 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [головний ред. В. Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Кушнір В. А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи – Авторефер. докторської дисертації: док. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. А. Кушнір. – Харків, 2003. – 45 с.
5. Педагогіка: Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця: «Книга-Вега», 2003. – 416 с.
6. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: В 2 кн. / И. П. Подласый – М. Просвещение, 1999 – кн. 1. – 576 с.
7. Словник іншомовних слів. [Електронний ресурс] / Голов.ред. В. Т.Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василюк-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. – Режим доступу: <http://www.slovnyk.net>.
8. Філософські абрисы сучасної освіти: Монографія / Авт. кол. Предборська І., Вишенська Г., Гайденок В., Гамрецька Г. та ін.; [За ред. І. Предборської]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.
9. Філософський словник соціальних термінів / [Автор. упоряд. В. П. Андрущенко, В. С. Бакіров, В. Г. Кремень та ін.] – Харків: «Р.И.Ф.», 2005 – 672 с.